

سنجش فقهی مشروعیت دفاع پیش‌دستانه
نمونه پژوهی: دفاع پیش‌دستانه ایران در برابر رژیم اسرائیل
حمزه نظرپور^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۲۲

چکیده:

استفاده از زور در روابط بین‌الملل نامشروع است و در منشور ملل متحد این قاعده سخت در مورد امنیت جمعی و دفاع مشروع تخصیص خورده است. برخلاف تصریح منشور، بر بنیاد آموزه‌های حقوق بین‌الملل عرفی در صورت وجود تهدید فوری که نشان از حمله قریب‌الوقوع دشمن داشته باشد، کشورها می‌توانند به مراکز تهدیدزا حمله و نسبت به از بین بردن تهدیدات اقدام نمایند. از منظر فقهی جهاد دفاعی، واجبی عینی و فوری است که نیازی به اذن امام معصوم ندارد. منظور از جهاد دفاعی، جنگیدن با هر دشمنی است که نسبت به براندازی حکومت اسلامی نسبت به او ترس وجود دارد و بیم آن می‌رود که بر سرزمین مسلمانان سیطره یابد. دلیل این نوع جهاد، حفظ خط‌مشی دین، اصل حکومت اسلامی، نگرهبانی از شریعت و مراقبت از نابودی آن، نگرهبانی از شرف و آبروی مسلمانان و استقرار امنیت در جامعه اسلامی است. در این نوشتار که به شیوه توصیفی - تحلیلی نگارش یافت، ضمن بررسی دقیق جنگ تحمیلی ۱۲ روزه رژیم اسرائیل علیه جمهوری اسلامی ایران، با عنایت به عناصری مانند وجود قرائن قطعی بر وقوع حمله، وجود اولویت نسبت به مصلحت دفاعی و عدم نیاز به اذن امام معصوم و با استناد به عموماً ادله و جوب جهاد، روایات و مفهوم ولایت فقیه، مشروعیت دفاع پیش‌دستانه جمهوری اسلامی ایران اثبات گشته است.

واژگان اصلی: دفاع پیش‌دستانه، جهاد دفاعی، رژیم اسرائیل، تمامیت سرزمینی، حمله قریب‌الوقوع.

۱. استادیار و عضو هیات علمی گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه ایلام، ایلام، ایران (نویسنده مسئول)

مقدمه

دفاع مشروع از مهم‌ترین قواعد حقوق بین‌الملل محسوب می‌شود. مقصود از دفاع مشروع این است که هر دولتی که مورد تجاوز و حمله مسلحانه قرار می‌گیرد، حق دارد با توسل به زور از خود دفاع نماید. این حق، ذاتی است. دفاع مشروع یک استثنا در برابر اصل کلی و قاعده آمره ممنوعیت استفاده از زور موضوع بند ۴ ماده ۲ منشور ملل متحد است. درباره نگرش تفسیری به ماده ۵۱ منشور ملل متحد و دامنه شمول حق دفاع مشروع اختلاف نظر وجود دارد. عده‌ای با ارائه تفسیر مضیق از این ماده معتقدند حق دفاع مشروع در محدوده عرف و معاهده است و عده دیگر به تفسیر موسع روی آورده به طوری که دفاع مشروع پیشگیرانه را نیز شامل می‌شود.

دفاع مشروع در حقوق بین‌الملل دو مصداق دارد نخست دفاع مشروع فردی است که فردی در مقابل حمله قریب‌الوقوع دیگری به منظور جلوگیری از حمله به جان و مال و آبرو و بدن خود دفاع می‌کند. دوم دفاع مشروع دولتی نام دارد و از موضوعات حقوق کیفری بین‌المللی و موضوع ماده ۵۱ منشور ملل متحد است. دفاع دولتی ناظر به مقابله با تهاجمی است که تمامیت ارضی و استقلال سیاسی یک کشور را به خطر می‌اندازد.

از آنجا که ماهیت دفاع، بازدارندگی است؛ با توجه به آموزه‌های حقوق بین‌الملل دفاع بر دو گونه است: دفاع پیشگیرانه و دفاع پیش‌دستانه. در حقوق اسلامی موضوع جهاد به طور گسترده مورد بررسی قرار گرفته و جهاد را به دو گونه «ابتدایی» و «دفاعی» تقسیم کرده است و ذیل جهاد دفاعی برخی فقها نظر به مشروعیت این گونه جهاد دارند. جهاد دفاعی به معنای جنگیدن با هر دشمنی است که نسبت به براندازی حکومت اسلامی نسبت به او ترس وجود دارد و بیم آن می‌رود که بر سرزمین مسلمانان تسلط یابد. دلیل این نوع جهاد حفظ خط‌مشی دین، اصل حکومت اسلامی، نگرهبانی از شریعت و مراقبت از نابودی آن، نگرهبانی از مسلمانان و استقرار امنیت کامل در هر زمینه‌ای در جامعه اسلامی است.

بامداد روز ۲۳ خرداد ۱۴۰۴، رژیم اسرائیل با حمله نظامی به ایران مرتکب جرم بین‌المللی «تجاوز» به جمهوری اسلامی ایران شد و به تبع آن مرتکب «جنایات جنگی» و سپس با انجام اقداماتی به کمک نیروهای نفوذی خود «مداخله نظامی» در داخل سرزمین ایران را انجام داد. ماده ۸ مکرر اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی در تعریف جرم «تجاوز» چنین مقرر داشته است: «جنایت تجاوز عبارت است از برنامه‌ریزی، تدارک، آغاز یا اجرای اقدام تجاوزگرانه توسط صاحب‌منصبی

که به نحو مؤثری اقدام سیاسی یا نظامی یک دولت را کنترل یا هدایت می‌کند که با توجه به ماهیت، شدت و گستره آن موجب نقض آشکار منشور ملل متحد می‌شود.^۱ هرچند ایران نیز در سریع‌ترین زمان ممکن پاسخ تجاوزگری را به بهترین شیوه داد و کتاب نبرد خیلی زود به سود ایران ورق خورد و هدف ایران در همه این عملیات‌ها نشان دادن قدرت نظامی به‌منظور جنب‌بازدارندگی بود؛ اما با توجه به سابقه قانون‌گریزی، تجاوزگری‌های پی‌درپی و بی‌توجهی رژیم به مبانی و اصول و قوانین حقوق بین‌الملل، بر بنیاد نظریه جهاد دفاعی می‌بایست راهکار جدی‌تر و پشیمان‌کننده برای مقابله با این تجاوزات منظور شود. در همین راستا و با عنایت به رویکرد فقه در عرصه بین‌الملل این پرسش‌ها به ذهن می‌رسد که آیا جهاد دفاعی می‌تواند به‌صورت پیش‌دستانه باشد؟ شرایط و مبانی دفاع پیش‌دستانه در آموزه‌های فقهی چه مواردی هستند؟ آیا این شرایط و مبانی قابلیت تطبیق با نظام حقوقی بین‌المللی را دارد؟

این نوشتار به‌منظور بررسی این موضوعات و با نگاهی نو به جهاد دفاعی و با کمک ادله اجتهادی در مقام پاسخ به این قبیل پرسش‌ها است.

۱- مفهوم‌شناسی

۱-۱. تجاوز

این واژه در قطع‌نامه «تعریف تجاوز» مصوب مجمع عمومی سازمان ملل متحد چنین تعریف شده است: «تجاوز عبارت است از استفاده از نیروی مسلح توسط یک دولت علیه حاکمیت، تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی دولت دیگر، یا به هر طریق دیگری که با منشور ملل متحد به شرح مندرج در این تعریف مغایرت داشته باشد».^۲

۲-۱. دفاع مشروع

کاربرد قانونی زور متقابل در پاسخ به استفاده غیرقانونی قبلی از زور بر اساس دیدگاه منشور

1. Article 8 bis: Crime of aggression

1. For the purpose of this Statute, "crime of aggression" means the planning, preparation, initiation or execution, by a person in a position effectively to exercise control over or to direct the political or military action of a State, of an act of aggression which, by its character, gravity and scale, constitutes a manifest violation of the Charter of the United Nations.

2. Article 1 of Resolution of Definition of Aggression:

Aggression is the use of armed force by a State against the sovereignty, territorial integrity or political independence of another State, or in any other manner inconsistent with the Charter of the United Nations, as set out in this Definition.

ملل متحد یا حداقل تهدید به زور بر اساس تفسیر موسع از حقوق بین‌المللی تحت شرایطی که حقوق بین‌الملل مقرر داشته است (محمدعلی پور شیر محله، ۱۳۸۳: ۱۰۸).

۳-۱. جهاد دفاعی

نوعی از جنگ است که به منظور دفاع از قلمرو اسلامی و منع اشغال نظامی آن و حفظ جان سکنه کشور صورت می‌گیرد (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۲: ۲۰۲).

۴-۱. دفاع پیش‌دستانه

یک کشور با وجود شواهد قطعی بر حمله قریب‌الوقوع توسط کشور دیگر، پیش از آنکه مورد حمله قرار بگیرد، با در نظر گرفتن احتمال وقوع حمله، اقدام به دفاع از خود نماید.

۲- گونه‌بندی جهاد در حقوق اسلامی

جهاد در کتاب‌های فقهی به دو گونه «ابتدایی» و «دفاعی» تقسیم شده است (ابن‌حمزه طوسی، ۱۴۰۸ ق: ۱۹۹؛ ابن سعید حلی، ۱۴۰۵ ق: ۲۳۳؛ علامه حلی، ۱۴۱۴ ق: ج ۹: ۱۹؛ عاملی، ۱۴۱۰ ق، ج ۲: ۳۷۹؛ منتظری، ۱۴۰۹ ق، ج ۱: ۱۱۵). منظور از جهاد ابتدایی، جهادی است که انگیزه از آن دعوت کفار به دین اسلام، بدون اینکه از سوی آنان حمله‌ای صورت گرفته باشد یا ترسی از حمله آنان به سرزمین اسلام و مسلمانان وجود داشته باشد؛ بلکه آغازکننده به جنگ حکومت اسلامی و مسلمانان به دلیل دعوت آنان به دین اسلام هستند (مؤمن قمی، ۱۴۱۵ ق: ۳۱۵). البته در ماهیت جهاد ابتدایی سه نظر مبتنی بر هدف از آن وجود دارد:

الف) هدف از این جهاد، دعوت به دین اسلام و الزام کفار به پذیرش دین است.

ب) به خاطر به پا داشتن نظام سیاسی اسلامی نسبت به همه نقاط زمین به دلیل گسترش عدالت اسلامی و سپس نشر آگاهی‌های دینی از راه نفوذ قدرت سیاسی بدون هرگونه اجبار و الزام. از این هدف به حمایت از مستضعفان در همه دنیا تعبیر می‌شود و فرقی ندارد این استضعاف سیاسی باشد یا عقیدتی. خداوند در این باره می‌فرماید: «وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا (نساء: ۷۵)؛ و چرا شما در راه خداوند نبرد نمی‌کنید و (نیز) در راه (رهایی) مستضعفان از مردان و زنان و کودکانی که می‌گویند: پروردگارا! ما را از این شهر که مردمش ستمگرند رهایی بخش و از سوی خود برای ما سرپرستی بگذار و از سوی خود برای ما یاورری بگمار».

پ) جنگیدن به خاطر حفظ کردن افراد و سرزمین از دشمنی که درصدد ضربه زدن است که هدف از آن دفع دشمن است و تفاوت این‌گونه با جهاد دفاعی در آغاز به جنگ در موردی است که تهدیدی در بین باشد یا خطری امنیتی دولت اسلامی را تهدید نماید (بحرانی، ۱۴۲۶ ق: ۱۵۹). منظور از جهاد دفاعی جنگیدن با مشرکان، کفار، شورشگران و هر دشمنی است که نسبت به براندازی حکومت اسلامی نسبت به او ترس وجود دارد و بیم آن می‌رود که بر سرزمین مسلمانان سیطره یابد. دلیل این نوع جهاد حفظ خط مشی دین، اصل حکومت اسلامی، نگاهی از شریعت و مراقبت از نابودی آن، نگاهی از شرف و آبروی مسلمانان و استقرار امنیت در جامعه اسلامی است (سیفی مازندرانی، ۱۴۲۸ ق: ۱۱۵).

۳- جهاد ابتدایی در زمان غیبت امام معصوم

جهاد ابتدایی یا جهاد تهاجمی به معنای جهادی است که آغازگر جنگ حکومت اسلامی است و برای ارائه دین اسلام و ارزش‌های آن به سایر ملت‌ها و رفع ستم حاکمیت‌های ستمگر از آنان و ایجاد زمینه تحقق عدالت و توحید با انتخاب و اختیار خود ملت‌ها است (منتظری، ۱۴۲۹ ق: ۸۹). در اینکه جهاد ابتدایی فقط باید با حضور امام معصوم صورت گیرد یا بدون حضور وی نیز می‌توان آن را انجام داد، میان فقها اختلاف نظر وجود دارد. بنابر قول مشهور فقهای امامیه، حضور امام معصوم و اذن وی یا نائب ویژه وی شرط انجام جهاد ابتدایی بوده و شامل نائبان عام (فقها) نمی‌شود (طوسی، ۱۳۸۷ ق: ج ۲؛ ۸؛ طرابلسی، ۱۴۰۶ ق: ج ۱، ص ۲۹۶؛ ابن‌ادریس حلی، ۱۴۱۰ ق: ج ۲؛ ۳؛ محقق حلی، ۱۴۰۸ ق: ج ۱؛ ۲۷۸؛ علامه حلی، ۱۴۱۴ ق: ج ۹؛ ۱۹؛ عاملی، ۱۴۱۰ ق: ج ۲؛ ۳۸۱؛ نجفی، ۱۴۰۴ ق: ج ۲۱؛ ۱۱).

در مقابل عده دیگری از فقها حضور امام معصوم را شرط جهاد ابتدایی ندانسته و انجام آن در زمان غیبت را جایز می‌دانند (مفید، ۱۴۱۳ ق: ۸۱۰؛ سلار دیلمی، ۱۴۰۴ ق: ۲۶۱). برخی از فقهای معاصر نیز شرط حضور امام معصوم را بر اساس آیات قرآن و روایات قابل اثبات دانسته و بر این باورند که جهاد ابتدایی به شرط فراهم بودن شرایط در زمان غیبت امام معصوم نیز واجب است (خوبی، ۱۴۱۰ ق: ج ۱؛ ۳۶۵؛ منتظری، ۱۴۰۹ ق: ج ۱؛ ۱۱۸؛ مؤمن قمی، ۱۳۸۱؛ ۵۱). برخی فقها معتقدند تعبیر «امام عادل» که در احادیث جهاد و سخن فقها ذکر شده است، به معنای امام معصوم نیست و شامل نائب عام امام معصوم نیز می‌شود (منتظری، ۱۴۰۹ ق: ج ۱؛ ۱۱۸).

۴- دفاع پیش‌دستانه؛ ادله و شرایط

دفاع مشروع پیش‌دستانه از دفاع پیشگیرانه جدا است. طبق دفاع پیش‌دستانه، پاسخ دادن به حملات قریب‌الوقوع یا حمله‌ای که انجام شده، درباره کشوری که مورد تجاوز قرار گرفته و درمی‌یابد که حملات بیشتری به وقوع می‌پیوندد، مجاز خواهد بود؛ ولی در دفاع پیشگیرانه حمله، قریب‌الوقوع نیست و فقط بالقوه است. در دفاع مشروع پیش‌دستانه دو حالت متصور است.

حالت نخست این است که شواهد متقاعدکننده‌ای نه صرفاً مبنی بر خطر یا تهدید بالقوه؛ بلکه مبنی بر حمله قریب‌الوقوع وجود دارد و بنابراین حمله‌ای صورت می‌گیرد.

حالت دوم این است که یک دولت یک بار مورد حمله مسلحانه قرار گرفته است و در حال حاضر شواهد آشکار و دلایل متقاعدکننده‌ای مبنی بر آمادگی دشمن برای حمله مجدد وجود دارد که در این حالت نیازی نیست دولت قربانی منتظر وقوع حمله دیگری بماند و می‌تواند به دفاع مشروع پیش‌دستانه متوسل شود (موسوی و حاتمی، ۱۳۸۵: ۳۰۵ و ۳۱۱).

دفاع مشروع پیش‌دستانه در فقه و حقوق بین‌الملل دارای ادله و شرایطی است که در زیر بررسی می‌شوند.

۴-۱. ادله

مهم‌ترین ادله‌ای که می‌توان مشروعیت دفاع پیش‌دستانه را ثابت نمود، عبارت‌اند از:

۴-۱-۱. قرآن کریم

خداوند در قرآن فرموده است: «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» (بقره: ۱۹۰)؛ و در راه خداوند با آنان که با شما جنگ می‌کنند، جنگ کنید اما تجاوز نکنید که خداوند تجاوزکاران را دوست نمی‌دارد».

معلوم است که معنای این کلام اشتراط قتال به قتال نیست و نمی‌خواهد بفرماید اگر قتال کردند شما هم قتال کنید، چون در آیه کلمه (ان - اگر) به کار نرفته. از سوی دیگر قید نامبرده احترازی هم نمی‌تواند باشد، تا معنا این شود که تنها با مردان قتال کنید نه با زنان و کودکان لشکر دشمن (که بعضی این‌طور معنا کرده‌اند). برای اینکه قتال با زنان و اطفال که قدرت بر قتال ندارند عملی بی‌معنا است و معنا ندارد بفرماید با آنان مقاتله (جنگ طرفینی) مکن؛ بلکه اگر منظور این بود باید بفرماید: زنان و کودکان را مکشید؛ بلکه ظاهر آیه این است که فعل «يُقَاتِلُونَكُمْ» برای حال و وصفی باشد برای اشاره و معرفی دشمن و مراد از جمله «الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ» کسانی هستند که

حالشان حال قتال با مؤمنین است (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ج ۲: ۶۰).

در حقیقت این عنوان هشدار به جامعه اسلامی است تا از نیرنگ توطئه، غافلگیری و مانند آن آگاه باشند نه آنکه بی‌اطلاع بسر برده. هر وقت دشمنان هجوم آوردند، امت اسلام به دفاع برخیزد؛ بلکه اصلاً اجازه تهاجم به آن‌ها ندهند (جوادی آملی، ۱۳۹۰: ج ۹: ۵۷۶). در تفسیر «احسن الحدیث» نیز به همین مطلب اشاره شده است (قرشی بنابی، ۱۳۷۵: ج ۱: ۳۵۲). افزون بر این موارد، تبادر مقتضی این است که حمله قریب‌الوقوع، قتال محسوب می‌شود (حقیقت‌پور، ۱۳۹۹: ۴۱).

۴-۱-۲. روایات

امام علی (ع) زمانی که خبر تهاجم سربازان معاویه به شهر «الانبار» در سال ۳۸ هجری و سستی مردم را شنید، فرمود: «أَلَا وَإِنِّي قَدْ دَعَوْتُكُمْ إِلَى قِتَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَيْلًا وَنَهَارًا، وَسِرًّا وَإِعْلَانًا، وَقُلْتُ لَكُمْ: اغْزَوْهُمْ قَبْلَ أَنْ يَغْزَوْكُمْ، فَوَاللَّهِ مَا غَزَى قَوْمٌ قَطُّ فِي عَقْرِ دَارِهِمْ إِلَّا ذَلُّوا فَتَوَاكَلْتُمْ وَتَخَادَلْتُمْ (کلینی، ۱۴۲۹ ق: ج ۹: ۳۶۱)؛ آگاه باشید! من شب و روز، پنهان و آشکار شما را به مبارزه با شامیان دعوت کردم و گفتم پیش از آنکه آن‌ها با شما بجنگند، با آنان نبرد کنید. به خدا سوگند! هر ملتی که درون خانه مورد هجوم قرار گیرد، ذلیل خواهد شد؛ اما شما سستی به خرج دادید و خواری و ذلت را پذیرفتید تا آنجا که دشمن پی‌درپی به شما حمله کرد و سرزمین‌های شما را تصرف نمود».

قصد امام علی این است که نصیحت پیشین خود را یادآوری نماید که پیش از آمدن دشمن به داخل خانه، باید به سراغ وی رفت و این قاعده کلی را که به تجربه و برهان ثابت شده است، یادآوری نماید که هیچ جمعیتی درون خانه‌اش مورد هجوم قرار نمی‌گیرد جز آنکه خوار و ذلیل شود. توهم ذهنی روی جسم و بدن تأثیر می‌گذارد. گاهی سبب فزونی نیرو و گاهی سبب نقصان آن می‌گردد. گاهی توهم بیماری، موجب بیماری فرد سالم و گاهی توهم سلامت، سبب صحت و بهبودی بیمار می‌شود. علت خواری و ذلت کسی که در داخل خانه مورد حمله قرار می‌گیرد، هر چه شجاع باشد، همین توهمات است؛ توهم از ناحیه دو گروه: توهم آن که مورد حمله قرار گرفته این است که اگر دشمن قوی و نیرومند بود، حمله نمی‌کرد. این توهم سبب ضعف و سستی می‌شود و جان افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد و از مقاومت بازمی‌دارد. در تحرک و تلاش ناتوان می‌شود و دچار خواری و ذلت می‌گردد (بحرانی، بی‌تا: ج ۲: ۳۵).

همان‌گونه که مشاهده می‌شود در این سخن، امام علی نسبت به حمله پیش‌دستانه به دشمن آگاهی داده بود.

۴-۱-۳. قاعده «نفی سبیل»

این قاعده دارای فروعات بسیاری در فقه است. آیه «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء: ۱۴۱)؛ هرگز خداوند برای کافران به زیان مؤمنان راهی نمی‌گشاید. از مهم‌ترین اسناد پشتیبان این قاعده محسوب می‌شود. روشن است که آیه در مقام تشریح است؛ زیرا واضح است که کفار احیاناً بر مسلمانان سیطره یافته و بر آنان برتری مادی پیدا کنند (حسینی شیرازی، ۱۴۱۳ق: ۶۱۹).

مفاد قاعده این است که در دین اسلام حکمی که باعث ثبوت تسلط و برتری کافران بر مؤمنان شود، وضع نشده است (فاضل موحدی لنکرانی، ۱۴۱۶ق: ۲۴۲). یکی از مواردی که احتمال دارد کفار بر امور و نفوس مسلمانان سیطره یابند، جنگ نظامی و درنهایت از پا درآوردن نظام اسلامی است. اهمیت این مطلب زمانی روشن می‌شود که دشمن همواره تهدیداتی در این زمینه دارد و افزون بر آن به عملیات نظامی در راستای ضربه زدن به حکومت اسلامی و اشغال سرزمین‌های مسلمانان دست می‌زند؛ بنابراین در صورت وجود قرائن قطعی نسبت به حمله به سرزمین مسلمانان، دفاع به شکل پیش‌دستانه واجب می‌شود؛ زیرا در غیر این صورت باعث تسلط کفار بر مسلمانان می‌شود.

۴-۱-۴. وجوب دفاع از سرزمین، تمامیت جسمانی و مالی مسلمانان

دفاع از تمامیت ارضی، جسمانی و مالی مسلمانان واجب است. تجزیه و تخریب سرزمین اسلامی باعث کاهش قدرت و زوال حاکمیت اسلامی شده که به هیچ‌وجه قابل‌پذیرش نخواهد بود؛ زیرا یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های استقرار حکومت اسلامی، وجود «سرزمین» جهت حکمرانی است و از این منظر حفظ تمامیت ارضی کشور اسلامی امری بایسته و ضروری است. از سوی دیگر حفظ امنیت جانی و مالی شهروندان مسلمان که تحت حکومت اسلامی زندگی می‌کنند، همواره واجب است.

فقها در مقام بیان فلسفه جهاد دفاعی معتقدند که از علت‌های اصلی وجوب جهاد دفاعی، مقابله با دشمن و دور کردن وی از سرزمین‌های مسلمانان است؛ زیرا در غیر این صورت حق نابود گشته و بر سرزمین مسلمانان غلبه پیدا می‌کند (حلبی، ۱۴۰۳ق: ۲۴۷). اگر کفار بخواهند با تسلط بر سرزمین‌های مسلمانان، اسلام را محو کرده و نشانه‌های آن را از بین ببرند، در وجوب جهاد اشکالی وجود ندارد (نجفی، ۱۴۰۴ق: ج ۲۱: ۴۷).

از سوی دیگر همین تأکید بر وجوب درباره تمامیت جسمانی و مالی مسلمانان نیز در سخنان و فتوای فقها دیده می‌شود. جهاد برای دفع دشمنان از تسلط بر خون و آبروی مسلمانان به‌وسیله

انواع تعرضات واجب است (نجفی کاشف‌الغطاء، ۱۴۲۲ق: ج ۴: ۲۸۸).

به دیگر سخن وقتی دشمنان، مسلمانان را مورد تجاوز قرار داده و بخواهند بر سرزمین یا اموال و حریم آنان تسلط یابند، جهاد این قسم و دفع این دشمن واجب بوده و نیازمند اذن و حضور امام معصوم نیست (عاملی، ۱۴۱۳ ق: ج ۳: ۸؛ نجفی، ۱۴۰۴ق: ج ۲۱: ۱۸؛ سبزواری، ۱۴۱۳ق: ج ۱۵: ۱۰۱).

۴-۲. شرایط

دفاع پیش‌دستانه شرایطی دارد که در قالب آن‌ها، این‌گونه دفاع مشروعیت می‌یابد. در ذیل به این شرایط اشاره می‌شود.

۴-۲-۱. احراز قصد مهاجم

از مهم‌ترین و ضروری‌ترین شرایط ضروری برای دفاع پیش‌دستانه، احراز نمودن قصد مهاجم و توانایی تهاجم در ضربه زدن است. در حوزه بحث احراز قصد، برخی فقها معتقدند که احراز قصد مهاجم از راه علم ضرورت دارد. آن‌ها معتقدند تا وقتی قصد دشمن برای شخص محرز نشود، وی نمی‌تواند اقدام به دفاع کند (علامه حلی، ۱۴۲۰ق: ج ۵: ۳۸۵؛ محقق حلی، ۱۴۰۸ق: ج ۴: ۱۷۷). از مفهوم مخالف چنین نظری می‌توان یافت که بعد از اینکه قصد مهاجم برای فرد احراز گردید، او می‌تواند به قصد دفاع حمله نماید.

به عبارت فنی فرد دفاع کننده به کسی که به تمامیت جسمانی یا حریم یا مال او حمله‌ور شده حمله نخواهد کرد جز بعد از علم به اینکه حمله‌کننده قصد کشتن یا بردن دارایی و اموال یا هتک حریم او را داشته باشد (عاملی، ۱۴۱۷ق: ج ۲: ۵۹؛ فاضل هندی، ۱۴۱۶ق: ج ۱۰: ۶۵۱؛ حلی، ۱۳۸۷ق: ج ۴: ۵۴۶؛ اردبیلی، ۱۴۰۳ ق: ج ۱۳: ۳۰۲).

در مقابل برخی فقها نیز افزون بر علم، صرف احتمال و گمان معتبر را در انجام دفاع پیش‌دستانه کافی دانسته‌اند؛ برای نمونه گفته شده است: «دفاع‌کننده جز با علم به قصد حمله‌کننده، حق حمله به او را ندارد؛ هرچند این علم از راه گمانی که عرفاً محقق می‌شود به دست آید؛ البته اگر خطای محاسباتی وی معلوم شد، ضامن خواهد بود (نجفی، ۱۴۰۴ق: ج ۴: ۶۵۶)؛ با اینکه دفاع‌کننده جز در حالت علم یا گمان به قصد حمله‌کننده در دفاع پیش‌دستی نمی‌کند (عاملی، ۱۴۱۰ق: ج ۹: ۳۵۰) که به‌طور صریح واژه «گمان» را ذکر نموده است. یا اینکه گفته شده است که علم به قصد تعدی حمله‌کننده ملاک نیست؛ بلکه احتمال تهاجم توسط وی برای انجام دفاع پیش‌دستانه کافی است (تبریزی، ۱۴۱۷ق: ۴۶۲).

۴-۲-۲. فوری و قطعی بودن تهدید

در دفاع پیش‌دستانه، فوریت و قطعی بودن اصل تهدید نکته محوری بوده و این اطمینان وجود دارد که تلاش برای ممانعت از وقوع چنین حمله‌ای ناموفق و بازدارندگی، بی‌نتیجه و حمله همه‌جانبه دشمن در شرف انجام است. به دیگر سخن دفاع پیش‌دستانه با این پیش‌بینی که حمله دشمن فوری است، آغاز می‌شود (ظریف و آهنی امینه، ۱۳۹۱: ۴۶).

منطق دفاع مشروع، دفع یک حمله مسلحانه است. اگر تهدید به حمله، فوری و حتمی است و گزینه دیگری وجود نداشته باشد و فرصتی برای مذاکره نباشد، واکنش در همان لحظه ضروری است؛ زیرا در غیر این صورت خیلی دیر خواهد شد که دولت قربانی حق دفاع مشروع داشته باشد. فوریت تهدید باید علاوه بر عامل زیان، بر مبنای شرایط هر مورد خاص سنجیده شود (قاسمی و بارمین چهاربخش، ۱۳۹۱: ۱۵۱).

در چنین ارزیابی، عواملی مانند ماهیت و جدیت تهدید یعنی سلاح‌ها و فناوری که احتمالاً استفاده می‌شود، قابلیت و قدرت واکنش دولت تهدید شده، وضعیت جغرافیایی، میزان خصومت دولت‌ها، احتمال علنی شدن تهدید چنانچه واکنشی در کار نباشد، ماهیت تروریستی تهدید و ... باید مورد توجه قرار گیرند (Sofaer, 2003: 220).

۵- مبانی فقهی مشروعیت دفاع پیش‌دستانه

با توجه به ادله و نظرات فقهی که در زمینه دفاع پیش‌دستانه ذکر شد، می‌توان مبانی این نوع دفاع را به شرح زیر بیان نمود.

۱-۵. گونه‌ای از جهاد دفاعی

گفته شد از نظر فقها جهاد به دو گونه ابتدایی و دفاعی قابل تقسیم است. جهاد دفاعی به معنای مبارزه و جنگیدن با هر دشمنی است که نسبت به حکومت اسلامی قصد براندازی دارد و این ترس همچنان وجود دارد که بر سرزمین مسلمانان مسلط گردد. این دفاع همواره واجب است؛ اما اگر شواهد قطعی بر برنامه‌ریزی دشمن برای حمله به کشور اسلامی وجود داشته باشد و رفتار گذشته دشمن نیز این شواهد را تأیید کند، در این زمان می‌توان در دفاع پیش‌دستی نموده و مراکز و تجهیزاتی که به واسطه آن‌ها دشمن می‌خواهد بر سرزمین اسلامی حمله کند را از بین برد. هدف از این کار نخست عقب نشان دادن دشمن از حالت تهاجمی است و دوم، اعلام آمادگی به منظور بازدارندگی وی نسبت به طرح‌ها و حملات بعدی او.

بنابراین ذیل عنوان جهاد دفاعی و با عنایت به شواهد و شرایط می‌توان در راستای پیش‌دستی در حفظ سرزمین اسلامی، جان و مال مسلمانان، جهاد دفاعی پیش‌دستانه را تثبیت نمود. به دیگر سخن به‌منظور نگرهبانی از شریعت و جلوگیری از نابودی آن، حراست همه‌جانبه از مسلمانان و استقرار امنیت پایدار میان آنان (سیفی مازندرانی، ۱۴۲۸ق: ۱۱۵) می‌توان این کار را انجام داد.

در حقوق اسلامی، حکومت هیچ‌گاه نباید آغازگر جنگ باشد؛ اما این اصل کلی در موارد اضطراری و مبتنی بر شواهد قطعی دلالت‌کننده بر حمله قریب‌الوقوع استننا شده است (صدر، ۱۴۲۰ق: ج ۲: ۳۹۰). از آموزه‌های دیگر حقوق اسلامی این است که جنگ‌افروزی بدون دلیل مشروع نیست؛ اما نسبت به جنگ‌های دفاعی این مسئله بدون اشکال و جایز است (حسینی شیرازی، ۱۴۲۸ق: ج ۳: ۱۱۴)؛ پس می‌توان دفاع پیش‌دستانه را باوجود و رعایت شرایط آن زیرمجموعه‌ای از جهاد دفاعی دانست (حائری طباطبایی، ۱۴۱۸ق: ج ۸: ۷)؛ زیرا جنگیدن با کسی که به مسلمانان حمله نموده تا آنان را نابود نماید و اراده کرده تا آنان را کشته و اموال آنان را ببرد، مصداق دفاع است (نجفی، ۱۴۰۴ق: ج ۲۱: ۵).

۲-۵. تنقیح مناط و قیاس اولویت

منظور از تنقیح مناط، استخراج ملاک حکم از خطاب شارع برای تعمیم دادن آن به موارد مشابه است (مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۸۹: ۳۶۶). فقها عقیده دارند که وقتی فردی مورد تهاجم قرار گیرد به‌طوری که مهاجم درصدد کشتن وی یا بردن اموال او باشد، جلوگیری از او قبل از اقدام قریب‌الوقوع وی مشروع است؛ زیرا از مواردی است که در وجود عقلا جای گرفته است؛ بلکه دفاع از تمامیت جسمانی فرد از امور فطری محسوب می‌شود. افزون بر این اجماع فقها و بلکه عقلا و احادیث معتبر در ابواب گوناگون فقه بر آن دلالت دارد.

ظاهراً واژه‌های «محرابه» و «مدافعه» بر یک مورد صدق می‌کنند و تفاوت میان آن دو اعتباری است؛ بنابراین چنانچه زیان به اعتبار ایجاد آن بر عضو ملاحظه شود، به آن «محرابه» گویند و اگر به اعتبار رفع آن از تمامیت جسمانی ملاحظه شود، «مدافعه» نامیده می‌شود و رابطه میان آن دو عموم و خصوص مطلق است. با این بیان که وقتی زیان در اعم از تمامیت جسمانی، آبرو و مال لحاظ شود، دفع آن مدافعه است و وقتی به اعتبار تمامیت جسمانی و آبرو لحاظ گردد، محاربه محسوب می‌شود (سبزواری، ۱۴۱۳ق: ج ۲۸: ۱۵۶).

گفته شد که حتی اگر از راه احتمال یا گمان قصد مهاجم احراز شود، می‌توان دفاع پیش‌دستانه

انجام داد. فقها ذیل مسئله هجوم و ورود به زور دزد به خانه کسی، چنین نظر داده‌اند که وی می‌تواند با او بجنگد و اگر جلوگیری از دزد نسبت به زیان بر تمامیت جسمانی یا خانواده یا اموال متوقف بر کشتن دزد باشد، این عمل جایز بوده و فردی که در مقام دفاع مرتکب این افعال می‌شود، ضمان و مسئولیت کیفری ندارد (خوبی، ۱۴۲۲ق: ج ۱: ۴۲۱؛ عاملی، ۱۴۱۳ق: ج ۱۵: ۱۵؛ نجفی، ۱۴۰۴ق: ج ۴۱: ۵۸۳؛ تبریزی، ۱۴۱۷ق: ۳۹۵). منشأ این حکم چند روایت است:

۱- «قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (ع) إِذَا دَخَلَ عَلَيْكَ اللَّصُّ الْمُحَارِبُ فَأَقْتُلْهُ فَمَا أَصَابَكَ فِدْمُهُ فِي عُنُقِي (حر عاملی، ۱۴۰۹ق: ج ۱۵: ۱۲۱)؛ امام علی (ع) فرموده است: وقتی دزد تجاوزگری به خانه تو حمله کرد، او را بکش و هر مسئولیتی متوجه تو باشد، جبران آن بر عهده من خواهد بود».

۲- «قَالَ: إِنَّ اللَّهَ لَيَمُتُّ الْعَبْدَ يَدْخُلُ عَلَيْهِ فِي بَيْتِهِ فَلَا يُقَاتِلُ (طوسی، ۱۴۰۷ق: ج ۶: ۱۵۷)؛ خداوند از مردی که در خانه‌اش بر او حمله کنند و او با آن‌ها نجنگد، بیزار است».

همان‌طور که مشاهده می‌شود می‌توان گفت با الغاء خصوصیت از واژه‌هایی مانند «دزد تجاوزگر»، «مرد» و «خانه» و استنباط ملاک این دسته روایات که مقابله با دشمن باشد، حسب مورد و با احراز شرایط دفاع پیش‌دستانه را مشروع دانست. به‌ویژه از حدیث دوم که فرد نباید منتظر بماند تا بر او حمله کنند و سپس وارد جنگیدن شود بلکه با رصد تحرکات دشمن پس از حمله او، توان دشمن را نابود نماید.

افزون بر این می‌توان یک قیاس اولویت را ترتیب داد، با این بیان که وقتی پیش‌دستی در دفاع از تمامیت جسمانی، آبرو و مال، جایز و بلکه واجب است، به طریق اولی پیش‌دستی در دفاع از تمامیت سرزمین و امنیت جانی افراد جامعه، جایز و بلکه واجب خواهد بود (حقیقت‌پور، ۱۳۹۹: ۴۷).

۳-۵. وجود قرینه قطعی بر حمله قریب‌الوقوع دشمن

شرط اساسی دیگر این است که مستندات یقینی در مورد برنامه‌ریزی دشمن برای تجاوز در دست باشد. در این صورت دفاع پیش‌دستانه واکنشی حساب‌شده در برابر تهدید بالفعل محسوب می‌شود. در این قسمت به‌عنوان نمونه مشروعیت دفاع پیش‌دستانه ایران در برابر رژیم اسرائیل بررسی می‌شود، با این تقریر که می‌توان حوادثی را برشمرد که نشان از حملات قریب‌الوقوع این

۱. وَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ أَبَانَ بْنِ عَثْمَانَ عَنْ رَجُلٍ عَنِ الْحَلْبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع)
 ۲. مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ بُنَانَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ الْمُغْبِرَةِ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَبِيهِ (ع)

رژیم علیه ایران داشته و دارد که در زیر به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

۱- اسماعیل هنیه از سال ۲۰۱۷ رئیس سیاسی حماس بود. وی پس از شرکت در مراسم تحلیف «مسعود پزشکیان» رئیس‌جمهور ایران در ۳۱ ژوئیه ۲۰۲۴ توسط اسرائیل ترور شد (<https://www.bbc.com/persian/articles/c3wezp0p3g1o>).^۱ بنیامین نتانیاهو در مجمع عمومی «کنست» اذعان کرد: «ما سید حسن نصرالله، محمد ضیف و اسماعیل هنیه را ترور کردیم» ([isna.ir/xdS9jQ](https://www.isna.ir/xdS9jQ)).^۲

۲- در ۳۱ ژانویه ۲۰۱۸ حدود ۲۴ نفر از مأموران موساد به کمک یک انبار مخفی در منطقه کهریزک در جنوب تهران رخنه کرده و ۱۰۰۰۰۰ سند شامل مدارک کاغذی و فایل‌های کامپیوتری را به سرقت بردند که مربوط به فعالیت‌های هسته‌ای ایران بوده است. نخست‌وزیر اسرائیل بنیامین نتانیاهو در ۳۰ آوریل طی یک سخنرانی تلویزیونی به زبان انگلیسی این عملیات را در تل‌آویو فاش کرد ([https://parisi.euronews.com/2023/09/22/tehrans-goal-the-story-of-the-](https://parisi.euronews.com/2023/09/22/tehrans-goal-the-story-of-the-biggest-physical-theft-of-information-in-the-history-of-e) biggest-physical-theft-of-information-in-the-history-of-e).^۳

۳- ترور دانشمندان هسته‌ای ایران که به صورت هدفمند توسط اسرائیل انجام گرفت. مقامات رسمی امریکا تأیید کرده‌اند که این ترورها با حمایت‌های اسرائیل و توسط سازمان مجاهدین خلق انجام شده است. (<https://www.nbcnews.com/id/wbna46331967>).^۴ چند منبع اروپایی به دست داشتن موساد در این ترورها اشاره کرده‌اند.

(<https://web.archive.org/web/20190215214501/http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2033725,00.html>)^۵

مجله «اشپیگل» به نقل از یک مقام اطلاعاتی اسرائیل ترور «داریوش رضایی نژاد» را اولین اقدام جدی «تامیر پاردو» ریاست جدید موساد برشمرد.

(<https://web.archive.org/web/20181209122327/http://www.spiegel.de/internatio>

^۱ viewed in 2025/08/20

^۲ viewed on 2025/08/20

^۳ viewed in 2025/08/20

^۴ viewed in 2025/08/20

^۵ viewed in 2025/08/20

nal/world/sabotaging-iran-s-nuclear-program-mossad-behind-tehran-
assassinations-says-source-a-777899.html^۱.)

یک مقام رسمی اسرائیل که سال‌ها مشغول ردگیری «محسن فخری‌زاده» بود، چند روز پس از ترور وی در مصاحبه با «نیویورک‌تایمز» اعلام می‌کند: «جهان باید از اسرائیل به خاطر کشتن فخری‌زاده تشکر کند»

<https://www.nytimes.com/2020/11/28/world/middleeast/iran-assassinations->

[nuclear-israel.html](https://www.nytimes.com/2020/11/28/world/middleeast/iran-assassinations-nuclear-israel.html)^۲.)

۴- مجموعه‌ای از حملات غافلگیرانه از سوی اسرائیل به ایران در ۱۳ ژوئن ۲۰۲۵ آغاز شد. نیروهای اسرائیلی برخی از فرماندهان ارشد نظامی، دانشمندان هسته‌ای و

سیاستمداران ایرانی را ترور کردند

<https://www.nytimes.com/2025/06/13/world/middleeast/iran-military->

[generals-killed-israel.html](https://www.nytimes.com/2025/06/13/world/middleeast/iran-military-generals-killed-israel.html)^۳.)

۵- حمله هوایی به کنسولگری ایران در دمشق در اول آوریل ۲۰۲۴ روی داد. طی این حمله هوایی اسرائیل به ساختمان کنسولگری در مجاورت سفارت ایران، ۱۶ نفر کشته شدند که سرتیپ محمد زاهدی و محمدهادی حاج‌رحیمی از مهم‌ترین کشته‌شدگان این حمله بودند

<https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-bombs-iran-embassy-syria->

[iranian-commanders-among-dead-2024-04-01](https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-bombs-iran-embassy-syria-iranian-commanders-among-dead-2024-04-01)^۴.)

۶- در ۲۶ اکتبر ۲۰۲۴ سه موج حمله هوایی به ایران انجام شد. این حملات موجب خسارت‌هایی محدود به چند مرکز نظامی شد

جنگنده‌های او وارد حریم هوایی ایران شدند

<https://www.bbc.com/news/articles/cy7dkgz71x6o>^۵.)

<https://www.cnn.com/world/live-news/israel-iran-strikes-lebanon-gaza-war-10-27>^۶.)

1. viewed in 2025/08/20

2. viewed in 2025/08/20

3. viewed in 2025/08/21

4. viewed in 2025/08/21

5. viewed in 2025/08/21

6. viewed in 2025/08/21

24#cm2rpp3it00053b6mskybhun8).^۱ در این حمله تأسیسات نظامی در غرب و جنوب غرب تهران و نیز پایگاه‌هایی در استان‌های ایلام و خوزستان مورد حمله قرار گرفتند [https://www.aljazeera.com/news/2024/10/26/israel-strikes-iran-what-we-\(know-so-far-and-whats-next](https://www.aljazeera.com/news/2024/10/26/israel-strikes-iran-what-we-(know-so-far-and-whats-next)

۷- در ۱۳ ژوئن ۲۰۲۵ نیروی هوایی اسرائیل به چندین نقطه در سراسر ایران حملاتی انجام داد که طی آن تأسیسات و دانشمندان هسته‌ای، پایگاه‌های نظامی، مناطق مسکونی، زندان اوین، سازمان صداوسیما، مخازن سوخت و پالایشگاه‌ها، برج‌های مسکونی، سایت‌ها راداری و ... مورد هجوم قرار گرفتند.

۸- در ۲۲ ژوئن ۲۰۲۵ نیروی هوایی آمریکا به سه تأسیسات هسته‌ای ایران در فردو، نطنز و اصفهان حمله کرد. ([https://www.cnn.com/world/live-news/israel-iran-conflict-06-\(21-25-intl-hnk](https://www.cnn.com/world/live-news/israel-iran-conflict-06-(21-25-intl-hnk)

۴-۵. عدم نیاز به اذن و حضور امام معصوم

هنگام دفاع، دفاع از جامعه، سرزمین، جان و مال مسلمانان بر هر فردی واجب است و این مسئله مقید به وجود امام معصوم نیست؛ همان‌طور که بر مسلمانان بایسته است همواره آمادگی داشته باشند. در دوران غیبت امام معصوم دفاع از سرزمین اسلامی می‌تواند با اذن فقیه صورت پذیرد؛ زیرا ولایت فقیه در عصر غیبت دارای گستره عام بوده و شامل مشروعیت دفاع پیش‌دستانه نیز می‌شود؛ البته بر ولی فقیه بایسته است که در انجام این کار با کارشناسان و خبرگان نظامی مشورت نماید تا مطمئن شود که مسلمانان از حیث نیروی انسانی و نیز تجهیزات مورد نیاز دفاع برای پیروزی و غلبه بر کفار کفایت دارند؛ زیرا انجام این عملیات مهم نیازمند رهبر و فرماندهی است که دستور وی در میان مسلمانان و افراد جامعه دارای نفوذ باشد که این در فقیه جامع‌الشرایط تعیین دارد و تصدی فرد دیگری غیر از فقیه سبب بی‌نظمی و هرج‌ومرج خواهد شد (خویی، ۱۴۱۰ق: ج ۱: ۳۶۶، وحید خراسانی، ۱۴۲۸ق: ج ۲: ۴۱۲؛ تبریزی، ۱۴۲۶ق: ج ۱: ۳۷۵).

بنابراین اگر کشور اسلامی یا مرزهای آن مورد حمله دشمن قرار گیرد که بیم شکست

1. viewed in 2025/08/21

2. viewed in 2025/08/21

3. viewed in 2025/08/21

حکومت اسلامی می‌رود، بر همه مسلمانان واجب است با هر وسیله‌ای که امکان دارد و با بذل جان و مال خویش به دفاع برخیزند و در این دفاع حضور امام و اذن او و حتی اذن نایب ویژه یا عام وی شرط نیست؛ پس دفاع بر هر فردی با هر وسیله‌ای بدون قید و شرط واجب است (موسوی خمینی، بی تا: ج ۱: ۴۸۵).

به دیگر سخن چنانچه جهاد جنبه دفاعی داشته باشد، مطلقاً واجب بوده و حضور و عدم حضور امام معصوم موضوعیتی در این حکم نخواهد داشت (علامه حلی، ۱۴۱۴ق: ج ۹: ۴۳۷؛ حائری طباطبایی، ۱۴۱۸ق: ج ۸: ۱۴؛ عاملی، ۱۴۱۳ق: ج ۳: ۸).

۵-۵. منطقه فراغ

منظور از منطقه فراغ، منطقه‌ای است که اسلام، قانون‌گذاری در آن زمان را به دولت یا ولی فقیه سپرده تا بر اساس اهداف عمومی، اقتصاد اسلامی و مقتضیات زمان به تقنین پردازد (صدر، ۱۴۱۷ق: ۳۸۰).

«منطقه فراغ» یکی از نوآوری‌های اجتهادی محمدباقر صدر در عرصه اقتصاد اسلامی است که می‌توان از آن در اثبات مشروعیت دفاع پیش‌دستانه به‌عنوان یک دلیل اجتهادی استفاده نمود. با این بیان که در مکتب نظامی اسلامی جنگ پیش‌دستانه از سنخ روش‌های جنگی است و مسلماً اختیار آن به حاکم اسلامی و انواده شده است تا بر اساس مصلحت موجود، پیرامون آن تصمیم بگیرد. هدف اصلی که، این راهکار، آن را تضمین می‌کند دفاع از سرزمین، حکومت اسلامی، جان و مال مردم است (حقیقت‌پور، ۱۳۹۹: ۴۸). با این توضیح ولی فقیه دارای حق است که طبق اصول و شرایط و نیز تشخیص مصلحت، حمله پیش‌دستانه را تجویز نماید. این یک نکته اساسی است که رسیدن به ثبات امنیتی سرزمین اسلامی در حملات فوری و قریب‌الوقوع، از راهی غیر از دفاع پیش‌دستانه امکان‌پذیر باشد.

نتیجه‌گیری

از آنچه گذشت، این نتایج به دست می‌آید.

- ۱- دفاع پیش‌دستانه در حقوق اسلامی یکی از گونه‌های جهاد دفاعی محسوب می‌شود که نیازمند حضور و اذن امام معصوم نیست.
- ۲- افزون بر آیات و روایات، قاعده «نهی سبیل» و وجوب دفاع از تمامیت سرزمینی و جان و

مال مسلمانان از مهم‌ترین ادله مشروعیت دفاع پیش‌دستانه است؛ زیرا در غیر این صورت دشمن بر امور مسلمانان و سرزمین آنان مسلط شده و زوال حکومت اسلامی را رقم می‌زند.

۳- برای وجوب دفاع پیش‌دستانه باید قصد حمله‌کننده احراز شود و برای احراز قصد او نیازی به علم و یقین نیست بلکه صرف گمان مبتنی بر شواهد دقیق کفایت می‌کند.

۴- فوریت و قطعیت در تهدید دشمن پیش‌شرط دفاع پیش‌دستانه است؛ زیرا در غیر این صورت هر کاری توسط دولت قربانی صورت پذیرد، بی‌فایده بوده و شاید اعاده وضع امنیت جامعه ناممکن شود.

۵- وقتی قرائن قطعی بر برنامه‌ریزی دشمن برای حمله وجود دارد یا عملکرد قبلی دشمن نشان‌دهنده تدارک یک حمله جدید به سرزمین اسلامی است، تردیدی در مشروعیت دفاع پیش‌دستانه وجود نخواهد داشت.

۶- افزون بر «قیاس اولویت» و «تنقیح مناط»، استناد به «منطقه فراغ» برای استنباط حکم مشروعیت دفاع پیش‌دستانه مفید است؛ زیرا وقتی هدف اصلی حفظ امنیت پایدار جامعه اسلامی باشد و از سوی دیگر تحرکات دشمن نشان‌دهنده تدارک حمله او است، حاکم جامعه اسلامی با توجه به مصلحت و توان دفاعی می‌تواند نسبت به دفاع پیش‌دستانه اقدام نماید.

منابع

- قران کریم؛ ترجمه دکتر علی موسوی گرمارودی.
- ابن ادريس حلی، محمد (۱۴۱۰ق). السرائر الحاوی لتحرير الفتاوی، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- ابن حمزه طوسی، محمد (۱۴۰۸ق). الوسيله الى نيل الفضيله، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- ابن سعید حلی، یحیی (۱۴۰۵ق). الجامع للشرايع، قم، مؤسسه جهانی سيد الشهداء.
- اردبیلی، احمد (۱۴۰۳ق). مجمع الفائده و البرهان فی شرح ارشاد الاذهان، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- بحرانی، محمد سند (۱۴۲۶ق). اسس النظام السياسي عند الاماميه، قم، کتابخانه فدک.
- بحرانی، میثم (بی تا). شرح النهج البلاغه، بی جا، بی نا.
- تبریزی، جواد (۱۴۱۷ق). اسس الحدود و التعزیرات، قم، دفتر نویسنده.
- تبریزی، جواد (۱۴۲۶ق). منهاج الصالحین، قم، مجمع الامام المهدي.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۲). ترمینولوژی حقوق، تهران، گنج دانش.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۰). تفسیر تسنیم، قم، اسراء.
- حائری طباطبایی، سید علی (۱۴۱۸ق). ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالدلائل، تحقیق محمد بهره مند و دیگران، قم، مؤسسه آل البيت.
- حر عاملی، محمد (۱۴۰۹ق). وسائل الشيعه، قم، مؤسسه آل البيت.
- حسینی شیرازی، محمد (۱۴۱۳ق). القواعد الفقهيہ، بیروت، مؤسسه امام رضا.
- حسینی شیرازی، محمد (۱۴۲۸ق). من فقه الزهراء، قم، رشید.
- حقیقت پور، حسین (۱۳۹۹). دفاع مشروع بازدارنده از منظر حقوق بین الملل اسلامی، فقه و اصول، ۱۲۰، ۳۵ - ۵۶.
- حلبی، تقی الدین (۱۴۰۳ق). الکافی فی الفقه، اصفهان، کتابخانه عمومی امیر المؤمنین.
- حلی، محمد (۱۳۸۷ق). ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد، قم، اسماعیلیان.
- خویی، سید ابوالقاسم (۱۴۲۲ق). مبانی تکمله المنهاج، قم، مؤسسه احیاء آثار الامام الخویی.
- خویی، سید ابوالقاسم (۱۴۱۰ق). منهاج الصالحین، قم، مدینه العلم.
- سبزواری، سید عبدالاعلی (۱۴۱۳ق). مهذب الاحکام فی بیان الحلال و الحرام، قم، المنار.
- سلار دیلمی، حمزه (۱۴۰۴ق). المراسم العلویه و الاحکام النبویه فی الفقه الامامی، قم، منشورات الحرمین.
- سیفی مازندرانی، علی اکبر (۱۴۲۸ق). دلیل تحریر الوسيله - ولایه الفقیه، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- صدر، محمد (۱۴۲۰ق). ما وراء الفقه، بیروت، دار الاضواء للطباعة و النشر و التوزیع.
- صدر، محمد باقر (۱۴۱۷ق). اقتصادنا، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.

- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۹۰ق). المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- طرابلسی، عبدالعزیز (۱۴۰۶ق). المهذب، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- طوسی، محمد (۱۳۸۷ق). المبسوط فی فقه الامامیه، تهران، المکتبه المرتضویه لاحیاء الآثار الجعفریه.
- طوسی، محمد (۱۴۰۷ق). تهذیب الاحکام، تهران، دار الکتب الاسلامیه.
- ظریف، محمدجواد؛ آهنی امینه، محمد (۱۳۹۱). دفاع مشروع پیش‌دستانه، مشروعیت کاربرد زور در روابط بین‌الملل یا نقض مکرر منشور ملل متحد، تحقیقات سیاسی بین‌المللی، ۳ (۱۲)، ۴۱ - ۸۲.
- عاملی، زین‌الدین (۱۴۱۰ق). الروضه البهیة فی شرح اللمعه الدمشقیه، قم، کتاب‌فروشی دآوری.
- عاملی، زین‌الدین (۱۴۱۳ق). مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه.
- عاملی، محمد (۱۴۱۷ق). الدروس الشرعیه فی فقه الامامیه، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- علامه حلی، حسن (۱۴۲۰ق). تحریر الاحکام الشرعیه علی مذهب الامامیه، قم، مؤسسه امام صادق.
- علامه حلی، حسن (۱۴۱۴ق). تذکره الفقهاء، قم، مؤسسه آل‌البتیت.
- ۳۵- فاضل موحدی لنکرانی، محمد (۱۴۱۶ق). القواعد الفقهیة، قم، چاپخانه مهر.
- فاضل هندی، محمد (۱۴۱۶ق). کشف اللثام و الابهام عن قواعد الاحکام، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- قاسمی، علی؛ بارین چهاربخش، ویکتور (۱۳۹۱). تهدید به زور و حقوق بین‌الملل، پژوهش حقوق، ۳۶، ۱۳۳ - ۱۵۶.
- قرشی بنایی، علی‌اکبر (۱۳۷۵). تفسیر احسن الحدیث، تهران، بنیاد بعثت.
- کلینی، محمد (۱۴۲۹ق). الکافی، قم، دار الحدیث.
- محقق حلی، جعفر (۱۴۰۸ق). شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، قم، اسماعیلیان.
- محمدعلی‌پور شیرمحله، فریده (۱۳۸۳). دفاع مشروع بر اساس منشور ملل متحد، تهران، فرهنگ‌گستر.
- مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی (۱۳۸۹). فرهنگ‌نامه اصول‌فقه، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- مفید، محمد (۱۴۱۳ق). المقنعه، قم، کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
- منتظری، حسین علی (۱۴۰۹ق). دراسات فی ولایه الفقیه و فقه الدوله الاسلامیه، قم، تفکر.
- منتظری، حسین علی (۱۴۲۹ق). مجازات‌های اسلامی و حقوق بشر، قم، ارغوان دانش.
- موسوی خمینی، سید روح‌الله (بی‌تا). تحریر الوسیله، قم، دار‌العلم.
- موسوی، سید فضل‌الله؛ حاتمی، مهدی (۱۳۸۵). دفاع مشروع پیش‌دستانه در حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۷۲، ۳۰۳ - ۳۲۴.
- مؤمن قمی، محمد (۱۳۸۰). جهاد ابتدایی در عصر غیبت، فقه اهل‌بیت، ۲۶.
- مؤمن قمی، محمد (۱۴۱۵ق). کلمات سدیده فی مسائل جدیده، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- نجفی کاشف‌الغطا، جعفر (۱۴۲۲ق). کشف الغطاء عن مبهمات الشریعه الغراء، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.

نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

وحید خراسانی، حسین (۱۴۲۸ق). منهاج الصالحین، قم، مدرسه امام باقر.

GENERAL ASSEMBLY RESOLUTION 3314 (XXIX), DEFINITION OF AGGRESSION, 14 December 1974.

Rome Statute of the International Criminal Court (2025). Netherlands, International Criminal Court.

Sofa Abraham. D. (2003). "On the Necessity of Preemption", European Journal of International Law, vol 14, No 2, p 209 – 226.

<https://www.aljazeera.com>

<https://www.apnews.com>

<https://www.bbc.com>

<https://www.cnn.com>

<https://www.ft.com>

<https://www.isna.ir>

<https://www.nbcnews.com>

<https://www.nytimes.com>

<https://www.parsi.euronews.com>

<https://www.reuters.com>

<https://www.web.archive.org>